

Тарыхы болбой эл болбойт - тамыры болбой жер болбойт

Ак-Талаа районундагы

Тарыхый мурастарыбыздын бири —

Хан Шырдакбек

Кыргыздар көчмөн элдерден болушса да, алардын ата мурастары, каада-салттары, өзүлөрүнүн улуттук өзгөчөлүктөрүнө жараша философиясы, маданияты, искусствосу болгону талашсыз. Элибиздин каада-салттары батыштын өнүккөн өлкөлөрүнөн алда канча алдыда турат. Биз муну кийизге, жыгачка, териге, темирге жана башка буюмдарга түшүрүлгөн оймо чиймелерден, боз үйүнөн, элдик ырлардан, комуз күүлөрүнөн, улуттук оюндарынан көрөбүз. Элибизде не бир залкар акылман адамдар, жоону көкүрөгү менен тоскон эр жүрөк баатырлар, оозунан бал тамган манасчылар, ак таңдай акындар, даанышмандар өтүштү. Ушундай залкар адамдар мезгил өткөн сайын унутулуп бара жатканы өкүнүчтүү. Ошолордун басып өткөн жолун, элине жасаган эрдигин, элин жоодон сактаганын унутпай, кийинки муундарга жоготпой жеткирүү мезгил талабы. Ушундай тарыхый мурастарыбыздын бири хан Шырдакбек.

Хан Шырдакбек баяны боюнча Тоголок Молдо, Молдобасан Муслманкулов, А.Чоробаев, Үсөйүн ажы, Балык Кумар уулунун жана башкалардын көптөгөн санжыраларында айтылат.

Кыргыздын кыпчак уруусунан чыккан Анжиян-Арканы бүтүндөй сураган Эшимкант деген хан болгон. Эшимкандан Тейитбек, андан Курманбек, андан Сейитбек, Сейитбектен Шырдакбек деп аталат. Шырдакбек адегенде Анжияндын «Пайтак» деген жеринде жашап туруп, андан Нарын өрөөнүнүн Ак-Талаа аймагынын Чолок-Кайың айылына көчүп келип коргон салдырган.

Хан Шырдакбектин чебинин дубалынын азыркы ички көрүнүшү

Атасы Сейитбек Шырдакбек тогуз жашка чыкканда дүйнө салган. Анжияндын «Жасы» деген жеринде турушкан. Эл чогулуп тогуз жашар Шырдакбекти Анжиян-Аркага хан көтөрүшкөн. Энеси Карача хандын кызы Шайдабү акылдуу аялзаты эле., ордону өзү башкарган. Үч жылдан кийин Шайдабү хандыкты баласына өткөрүп берип жатып, «балам 12 жашка толдуң, илгери Манастын уулу Семетей 12 жашка толгондо, эли-жерин өзү издеп келип башкарган. Эми сен өз ордоңо, өз элиңе ээлик кыла турган кез келди. Досторго досчо мамиле кыл, байлыгым, бийлигим бар деп эсирбе, бечарага бел, карыпка караан, калыс хандан бол»-деп акыл кенешин айткан. Шырдакбек кырк жигит күтөт. Аркалык кыргыздардын айрымдары калмактардын эзүүсүнөн Анжиян тарапка сүрүлүп барып оор абалда калган убак эле. «Казак ачкалыктан кайың саады, кыргыз Гизарга сүрүлдү» деген макал ошондон калыптыр. Шырдакбектин касташкан калмактары Долон хандын небереси Чагай, Бака, Манчы, Калдама деген ноендор болгон. Булар кыргыздарга тынымсыз кол салып турушкан. Шырдакбек эл жерин душмандардан коргоп калыш керек эле. Жоого миниш үчүн моюбаган тулпар ат издеп таппайт. Бир күнү уктап жатса түш көрөт. Түшүндө бир аксакал мындай деп айтат «Балам, кармашаарың хан Курманбекти жайлаган Дөлөн хандын небереси Чагай баатыр, ага жакшы ат таап, ат жалында алышпасаң чама чаркың келбейт. Аттанып чыксаң мээ кайнаткан чөл кездешет. Ошол Каракумдун чөлүнө барсаң, кара кудук бар, ал жерге өргүп алып, үрүл бараңда жолго чыксаң мелтиреп жаткан көлгө кездешесиң, ошол көлдөн кичинекей боз кулун ээрчиткен сарала бээге жолугасың. Ошол кулунду акырын кармап ордоңо алып келип, эч кимге айтпай үч жыл бак.

Ошол жерде кой кайтарган Кейбирбек деген тас баланы кошо ала кел. Сенин келечектеги боз жоргоңдун саяпкери Кейбирбек болот» - деп аян берет. Эртең менен ойгонуп түшүн жан кишиге айтпай өзү жоруп, күл азыгын камданып, үйүнөн аттанып чыгат. Акыры адегенде чөлдөгү Каракумду таап, кудуктун түбүнө түнөп чыгат. Баякы карыя түшүнө дагы кирет. Баякы сөзүн кайталап ат жакшысы «аргымак», «буудан», «дулдул», «жорго» деп аталат. Ошол жорго кудай буюрса колуңа тийет. Сенин атагыңды ошол жорго чыгарат. «Шырдакбектин боз жоргосу» деп аталат. Касиеттүү мал. Анын үстүнө аял затын мингизбе, киш-миштен жем берип, байтал бээнин сүтү менен бак, жан адамга көргөзбө - деп түшүндө баягы киши дагы аян берип жок болот.

Эртеси аттанып чыгып, шашке ченде кой жайып жүргөн Кейбирбекке жолугат. Башы таз, колдору кара кычы, бутундагы чарыгы жыртылып, буттары кесилип жарылган жерлеринен кан чыгып турат. Эзелки таанышындай экөө эзиле сүйлөшүп, жетим бала Шырдакбек менен кошо кетүүгө макулдугун берет. Боз кулунду кармап алышып, экөө жолго

чыгышат. Жолдон кербенчилерден бир ат сатып алышып, аны токулгалап биртоп кыйынчылыктарды тартып кайтып келишет. Жоргону жан кишиге көргөзбөй үч жыл багышат. Үч жылдан кийин касиеттүү боз жорго кадимкидей күчтүү быштычыкмага айланат. Шырдакбек кыргыз-кыпчактан кол курап, далай жылдар өз өкүмүн кыргыздарга жүргүзүп келген. Чагай ханга беттешип, жоосун жеңип айылына көп олжо менен кайтып келип, Чолок-Кайың менен Коңорчоктун ортосуна коргонун салдырат.

Шырдакбек боз жоргосу менен алты шаар Анжиянды аралап, жорой ичип, шашкеде үйдөн чыгып Анжияндан кайра бешимде үйүнө кайтып келчү экен. Кашкар менен Ташкентке бир күндө каттачуу дешет. Минген аттары жакшы болгон баатырлар жоого оңой менен алдырышкан эмес.

Өткөн доордон калган издердин бири, көөнөргүс ата мурасы болуп Шырдакбектин коргону эсептелет. Шырдакбектин хан ордосу, көчмөндөрдүн бир борбору, ордо шаары Чолок-Кайың айылына жакын жайгашкан. Аны учурдагы шаарчанын калдыгы деп эсептөөгө болот. Чеп Ала-Буга суусунун өрөөнүндө жайгашкан. Чеп өзүнчө жалгыз эмес, аны шаарчалар деп атоо зарыл.

Бул шаарчалар 1945-1949-жылы археолог, окумуштуу А.Н.Бернштам тарабынан изилдеген. Комплекске Шырдакбектин чеби чеп менен катар түштүк тарапта жайгашкан төрт күл, төрт күлдүн түштүгүндөгү дөбө жана чептен бир чакырым, аралыкта жайгашкан анчалык чоң эмес төрт күл үлгүсүндөгү жай кирген. Чеп төрт бурчтук формасында курулган, узуну 122,5 м. туурасы 117,5 мди түзгөн. Дубалдары өзгөчө ийленген чийки кыш менен кыналган. Дубалдын бийиктиги 6 м. болгон.

Чыгыш, батыш жана түштүк тараптарында дарбазалар орнотулган. Чыгыш тарабынын бурчунда кербен сарайлар болгон. Чептин ичинде 25 тей боз үйлөр тигилген. Дубалдын алды жазы, үстү куушурак келген, үстүнөн араба жүргөн. Дубалга коюлган кыштар карахандар мезгилиндеги курулуштарына таандык болгон. Шырдакбектин коргонуна Чолок-Кайың Капчыгайы менен 10 догон чакырым жер асты менен өткөн карапа (Тянк) түтүктөрү аркылуу таза суу алынып келип киргизилген.

Суунун сыры Эркайым аркылуу душмандарга билинип калып, калмактар суу түтүкчөсүнүн оозун ордого суу киргизбей бекитип, бир апта кармап багындырып алган. Жер асты менен өткөн керамика түтүктөр цивилизациянын алтын бешиги байыркы Шумер өлкөсүндө кеңири колдонулуп келген. Андан бери темир жана пластика түтүктөрдү гана ойлоп таба алды. Бул X-XII кылымга таандык курулуштар В.В.Бартольддун эмгегинде 1894-жылы биринчи эскерилет. 1959-жылы Э.П.Кожомяно, 1982-83-жылдары М.И.Масляковдор изилдешкен. Окумуштуу археологдор бул жерде Канжыга багы» деген байыркы шаар болгондугун

болжожкон. Ушундай изилдөөлөрдөн, ооздон-оозго, муундан муунга айтылып келе жаткан санжыра-уламыштардан хан Шырдакбектин реалдуу жашап өткөндүгүн билип, кийинки муундарга калтырышыбыз парз.

Хан Шырдакбек

Шырдакбектин боз жоргосу